

Правові наслідки звернення до суду з вимогами, що не підпадають під його цивільну юрисдикцію

Н.В. Михальська
ад'юнкт кафедри
цивільного права і
процесу Національної
академії внутрішніх
справ

Науковий керівник:
С.С. Бичкова
кандидат юридичних
наук, доцент, заступник
начальника кафедри
цивільного права і
процесу Національної
академії внутрішніх
справ

У статті узагальнено результати дослідження застосування правових наслідків звернення до суду з вимогами, що не підпадають під його цивільну юрисдикцію, на перших трьох стадіях цивільного процесу: при відкритті провадження в цивільній справі, під час провадження у справі до судового розгляду і під час судового розгляду справи. Порушено питання удосконалення процесуального механізму визначення підвідомчості справи у зв'язку з діями судді щодо відкриття провадження у справі.

В статье обобщены результаты исследования применения правовых последствий обращения в суд с требованиями, не подпадающими под его гражданскую юрисдикцию, на первых трех стадиях гражданского процесса: при открытии производства по гражданскому делу, в ходе производства по делу до судебного разбирательства и во время судебного разбирательства дела. Затронуты вопросы совершенствования процессуального механизма определения подведомственности дела в связи с действиями судьи по открытию производства по делу.

The article summarizes the results of study of legal consequences of appeal to court with the requirements that do not fall under its civil jurisdiction in the first three stages of civil proceedings: at the commencement of proceedings in a civil case, pretrial preparation and proceedings. At the same time, the article addresses the problem of improving the procedural mechanism for determining the subject matter jurisdiction of the case in connection with the actions of the judge to open the proceedings.

Ключові слова: цивільна юрисдикція, цивільна юрисдикція суду, відкриття провадження у справі, правові наслідки звернення до суду.

Постановка проблеми

Наслідки судової реформи, що проводиться в нашій державі, видаються неоднозначними, а тому потребують детального наукового вивчення. У зв'язку з цим, необхідним є визначення нових завдань, зокрема у сфері вдосконалення положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), у тому числі щодо вирішення основної проблеми судочинства – полегшення доступу громадян до правосуддя у сфері цивільної юрисдикції [2, с. 43].

Остання часто проявляється в тому, що судді необгрунтовано застосовують наслідки звернення до суду з вимогами, що не підлягають розгляду в порядку

цивільного судочинства. Натомість, саме встановлення судом без виклику заінтересованих осіб факту порушення правил цивільної юрисдикції призводить до невинновданого затягування розгляду справи та шкодить дотриманню принципів цивільного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Багато вчених-процесуалістів вказували на зазначені обставини та висвітлювали окремі аспекти відповідної проблематики, зокрема, С. Веливіс, М.А. Гурвіч, В.К. Пучинський, Є.Г. Пушкар. Із прийняттям ЦПК України у 2004 р. пов'язані сучасні дослідження інституту цивільної юрисдикції, що проводилися С.С. Бичковою, В.В. Комаровим, О.Г. Лук'яною,

Д.Д. Луспеником, С.Я. Фурсою, Є.О. Харитоновим, Ю.С. Червоним, Д.М. Шаду-рою та іншими.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогодні залишаються невирішеними проблеми, пов'язані із застосування правових наслідків звернення до суду з вимогами, що не підпадають під його цивільну юрисдикцію.

Формулювання цілей статті

Зважаючи на вказане, метою статті є аналіз відповідних законодавчих положень і вирішення проблемних аспектів щодо застосування правових наслідків, пов'язаних із зверненням до суду з вимогами, що не підпадають під його цивільну юрисдикцію.

Виклад основного матеріалу дослідження

Установлюючи факт порушення правил цивільної юрисдикції, суд керується у своїх діях правовими засобами, встановленими в ЦПК України, наслідком застосування яких є відмова у відкритті провадження (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України) або закриття провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України).

Особливості визначення підстав застосування правових наслідків звернення до суду з вимогами, що не підпадають під його цивільну юрисдикцію, насамперед, виявляються на перших трьох стадіях цивільного процесу, а саме: при відкритті провадження в цивільній справі, під час провадження у справі до судового розгляду і під час судового розгляду справи.

Так, Ю.С. Червоний зазначив, що відкриття провадження в цивільній справі є самостійною стадією цивільного процесу, в ході якої суд, особи та органи, які мають право подавати позовну заяву (заяву), вчиняють певні процесуальні дії з метою розпочати провадження у справі [7, с. 211].

Погоджуючись певною мірою з цією думкою, її все ж варто уточнити. Зокрема, необхідно враховувати увесь спектр процесуальних дій судді, спрямованих на вирішення основного завдання цієї стадії, що полягає в проведенні адекватної право-

вої оцінки процесуальних аспектів справи з урахуванням усіх її обставин, які можливо з'ясувати із позовної заяви (заяви) та документів, доданих до неї.

Тільки в такий спосіб вказане визначення відповідатиме дійсному процесуальному законодавству. Іншими словами, усі процесуальні дії судді, пов'язані з постановленням ухвали про відкриття провадження у справі, повинні відповідати принципам обґрунтованості й об'єктивності рішення про відкриття провадження у справі та вчинятися в межах правового поля.

Якщо при вирішенні питання про відкриття провадження у справі з'ясується, що позовна заява (заява) не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, то суддя має відмовити у відкритті провадження у справі.

Якщо ж провадження у справі вже відкрито, але в подальшому з'ясується, що вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, то суд закриває провадження у справі.

Указані правові наслідки наступають за різних обставин: перший – у разі встановлення суддею без виклику заінтересованих осіб підстав для відмови у відкритті провадження у справі; другий – коли після відкриття провадження у справі з'ясовано, що вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

На стадії відкриття провадження в цивільній справі найлегше «відсікти» справи, що не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства (не передбачені ст. 15 ЦПК України). Але при цьому існує ризик відмовити у відкритті провадження у справі, що підпадає під цивільну юрисдикцію суду, оскільки у ст. 122 ЦПК України не вказуються обставини, що підлягають перевірці на цьому етапі цивільного процесу. Натомість, у цій нормі вказано підстави, за наявності яких може бути відмовлено у відкритті провадження у справі.

Цілком очевидно, що згідно із законом питання щодо відмови у відкритті провадження у справі з мотивів непідлягання справи розгляду в порядку цивільного судочинства вирішується на розсуд суду.

Таким чином законодавець наражає заінтересованих осіб на цілком реальну небезпеку того, що суд першої інстанції безпідставно відмовляє у відкритті провадження в цивільній справі, у тому числі з підстав, не передбачених у ч. 2 ст. 122 ЦПК України.

Якщо розглянути вказану проблему з боку позивача (заявника), очевидно, що він позбавляється права обґрунтувати своє звернення до суду саме в означеному в позовній заяві порядку, а відтак – і доступності правосуддя як такого. За вказаних обставин законодавець надає можливість лише оскаржити ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі в апеляційному порядку на підставі п. 4 ч. 1 ст. 293 ЦПК України.

Важливо зазначити, що на стадіях апеляційного та касаційного проваджень можуть бути застосовані правові наслідки, встановлені статтями 310, 340 ЦПК України.

Передбачаючи зазначене, Пленум Верховного Суду України в п. 2 своєї Постанови від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» вказав, що не допускається відмова у відкритті провадження у справі з мотивів недоведеності заявленої вимоги, відсутності доказів, пропуску позовної давності та інших не передбачених законом підстав [3].

Однак і це остаточно не вирішує окресленої проблеми, оскільки метою судового розгляду є встановлення істини й ухвалення, у першу чергу, законного і лише потім – обґрунтованого рішення суду в цивільній справі [5, с. 4].

Після відкриття провадження у справі позивач (заявник) отримує можливість довести, що відповідна справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства в разі, якщо в інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин виникнуть відповідні сумніви. Це є можливим у певних випадках під час провадження у справі до судового розгляду чи під час судового розгляду справи.

Таким чином, після проведення пере-

вірки позовної заяви (заяви) на предмет відповідності вимогам процесуального закону суддя повинен підготувати справу до судового розгляду з метою встановлення порядку з'ясування судом обставин справи, що мають значення для справедливого, неупередженого, своєчасного розгляду і вирішення справи [6, с. 32].

Пунктом 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» передбачено, що суду необхідно визначити, зокрема: характер спірних правовідносин і зміст правової вимоги; матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини, що, у свою чергу, складає зміст з'ясування того, чи підлягає справа розгляду в порядку цивільного судочинства [4].

Але у ЦПК України окремо не передбачено необхідності з'ясування цих обставин на стадії провадження у справі до судового розгляду, у тому числі на попередньому судовому засіданні, що проводиться за участю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, що прямо вказує на відсутність права у позивача обґрунтувати заявлення своїх вимог і потребу вирішення спору в порядку цивільного судочинства.

Крім того, суд може вирішити, що проведення попереднього судового засідання не є необхідним (ч. 7 ст. 130 ЦПК України), позбавляючи позивача (заявника) права на об'єктивний і неупереджений розгляд справи, а інших осіб, які беруть участь у справі, – навести свої доводи на користь закриття провадження у справі з підстав порушення правил звернення до суду в порядку цивільного судочинства.

Як уже зазначалося, суд відмовляє у відкритті провадження у справі або закриває у ній провадження, якщо справа не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства.

Проте законодавець не визначає, що є «справою, яка підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства» (як і взагалі «цивільною справою»), і не встановлює конкретних критеріїв, за якими можна

визначити справу як таку, що підпадає під цивільну юрисдикцію суду, що й призводить до процесуальних зловживань.

У законі лише передбачено перелік правовідносин, справи щодо яких підпадають під цивільну юрисдикцію суду. Крім того, у ч. 2 ст. 15 ЦПК України закріплено: «законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства».

Невичерпність законодавчого переліку цивільних справ зумовлює наявність спорів, можливість звернення з вимогами з приводу яких у порядку цивільного судочинства передбачено в інших законах, а не прямо в ЦПК України.

Єлісєєв М.Г. зазначає, що в іноземному процесуальному праві такої проблеми не існує, оскільки вибір належного суду забезпечується, зокрема, визначеністю правових приписів щодо компетенції певного суду вирішувати цю справу та наявності механізму пошуку найзручнішого з економічної та юридичної точки зору суду [1, с. 76].

Як вбачається із вищевикладених випадків, до негативних наслідків під час вирішення спору в судовому порядку призводять різні причини: у законі відсутня пряма вказівка на компетенцію суду вирішувати відповідну справу; судом не з'ясовуються важливі обставини справи, що можуть чітко вказати на характер правовідносин або вплинути на їх визначення. Останні уможливають ситуації, коли захистити порушене, невизнане чи оспорюване право, свободу або інтерес, стає складно. У цьому разі дієвим механізмом подолання неправомірного рішення (зокрема, щодо відмови у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі) є його оскарження, проте лише у разі, коли закон не містить заборони на це.

На наш погляд, запобіганням порушенню правил цивільної юрисдикції суду є встановлення визначеного кола ознак справ, що можуть розглядатися в порядку цивільного судочинства.

Убачається, що вдосконалення процесуального механізму визначення підвідомчості справи доцільно починати з етапу

вирішення питання про відкриття провадження у справі. Тому є потреба передбачити на законодавчому рівні для цієї стадії цивільного процесу законні підстави як для вирішення питання щодо правильності визначення підвідомчості справи суду, так і для обґрунтованості відповідного судового рішення.

Під час прийняття рішення щодо відкриття провадження у справі суд повинен встановити: наявність права на звернення до суду; наявність спору про право (чи інших підстав звернення до суду); підвідомчість справи суду; її підсудність саме цьому суду (хоча питання підсудності виходять за межі цієї статті й потребують окремого дослідження).

Не менш важливою є стадія провадження у справі до судового розгляду, метою якої є повноцінне дослідження матеріалів справи як на предмет відповідності нормам матеріального права, так і на предмет вимогам ЦПК України, зокрема щодо підвідомчості спору.

У разі виникнення сумнівів у своїй компетенції щодо розгляду та вирішення справи в порядку цивільного судочинства суд повинен додатково витребувати документи або з'ясувати обставини, що допоможуть однозначно встановити підвідомчість справи суду.

Виявити непідвідомчість цивільної справи суд може й під час судового розгляду. У такому разі він повинен закрити провадження у справі на підставі п. 1 ч. 205 ЦПК України.

Законом закріплено право особи, яка бере участь у справі, оскаржити неправомірне рішення про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі (пп. 4, 14 ч. 1 ст. 293 ЦПК України). Адже внаслідок безпідставної відмови у відкритті провадження у справі або закриття провадження у справі порушується вимога щодо розумності строку розгляду і вирішення цивільної справи. Якщо з'ясується, що відмовлено у відкритті провадження у справі або провадження у справі було закрито за прямої вказівки закону, то останнє лише допомагатиме в установленні істини в цивільному процесі.

Тому цілком очевидно, що рішення суду вищої інстанції з цього питання як виключить безпідставне затягування судового розгляду цивільної справи в майбутньому, так і дасть змогу остаточно з'ясувати обставини, суттєві для вирішення справи в порядку іншого судочинства.

Висновки

1. Відмова у відкритті провадження у справі з мотивів її непідвідомості суду не допомагає особі з'ясувати, в порядку якого виду судочинства має розглядатися відповідна справа, а лише призводить до порушення принципу диспозитивності та неефективності правосуддя. За таких обставин проблема розмежування компетенції щодо розгляду і вирішення цивільних справ виходить на новий рівень і прямо зачіпає право доступу громадян до правосуддя.

2. Необхідно закріпити в законі вичерпний перелік ознак справ, що можуть

розглядатися в порядку цивільного судочинства. Серед іншого, це допоможе попередити порушення правил цивільної юрисдикції суду.

3. Необхідно доповнити п. 1 ст. 122 ЦПК України переліком дій судді щодо відкриття провадження у справі та ч. 3 ст. 130 ЦПК України переліком обставин, які потребують з'ясування з огляду на визначення компетенції суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи.

4. Подолання прогалин у процесуальному законі, що виникають на стадії відкриття провадження у справі та на стадії провадження у справі до судового розгляду, дасть змогу ефективніше здійснювати правосуддя в цивільних справах.

Усі інші питання щодо цивільної юрисдикції суду виходять за межі цієї статті, хоча й потребують подальшого розроблення, а тому є перспективними напрямами наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Елисеєв Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран: [учеб.] / Н.Г. Елисеєв. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2004. – 624 с.
2. Луспенік Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д.Д. Луспенік. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 480 с.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002700-09>
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0005700-09>
5. Пучинский В.К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству / В.К. Пучинский. – М. : Госюриздат, 1962. – 89 с.
6. Трубников П.Я. Защита гражданских прав в суде / П.Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1990. – 224 с.
7. Цивільний процес України : [підруч.] / [Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатий, В.О. Єрмолаєва та ін.] / за ред. Ю.С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 22.09.2010 (відповідає офіц. текстові). – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 144 с.